

Epíleg. Llatí i producció llatina fins a l'actualitat (segles XVII-XX)

Narcís Figueras Capdevila

PID_00190581

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. El llatí i els seus usos en l'època moderna. El concepte de neollatí	7
1.1. Ensenyament i món acadèmic	8
1.2. Escriure i editar en llatí	9
1.3. El llatí, llengua supranacional	11
1.4. El concepte de neollatí	12
2. La producció neollatina en els segles XVII i XVIII	14
2.1. Autors neollatins en l'àmbit català. Un esbós	16
2.1.1. La poesia	17
2.1.2. La prosa erudita, epistolaris i biografies	19
3. El llatí en els segles XIX i XX	23
Resum	26
Bibliografia	27

Introducció

L'objectiu d'aquest mòdul és d'oferir d'una manera sintètica un panorama de la producció llatina –i de les condicions de possibilitat d'aquesta– durant els segles de l'edat moderna i encara apropar-nos mínimament als segles XIX i XX.

El paper tingut pel llatí en la cultura europea al llarg de l'edat mitjana i en el Renaixement (tractats en els dos mòduls anteriors) generà una tradició de molt de pes en l'ús d'aquesta llengua, incrementada pel fenomen transcendent de l'humanisme; el llatí en fou, certament, no sols l'instrument expressiu sinó sobretot l'element desencadenant fonamental, la trajectòria del qual, en entrar el segle XVII, no s'atura sinó que, per la pròpia inèrcia, es prolongà força més enllà en alguns àmbits.

La presentació que proposem, necessàriament reduïda, parteix del criteri de destacar els elements, personatges i obres essencials o més rellevants i assenyalar uns camins de possible aprofundiment. En alguns casos es tracta d'autors o produccions poc estudiats fins a èpoques ben recents o encara pendents d'anàlisi detallada. Amb tot, hom pot oferir un desenvolupament a grans trets i que guardi coherència, de la rica i multiforme producció neollatina des del segle XVII al XX.

Dediquem un primer apartat a revisar allò que féu possible la continuïtat de l'expressió llatina (el model educatiu humanístic o la força d'un instrument comunicatiu d'abast universal com fou el llatí) i a introduir després, en una ràpida visió panoràmica, les aportacions intel·lectuals que aquesta llengua ha transportat fins a nosaltres (segon i tercer apartats). Probablement no ho aconseguirem tot, però sí que podem desvetllar interès per conèixer millor una parcel·la de la història literària europea, que massa sovint ens és escamotejada. Certament, la producció neollatina necessita un esforç de recerca i de valoració* que ens permeti classificar adequadament i establir una certa periodització, que no podrà ser al marge, és clar, de l'evolució de les literatures nacionals a les quals la producció llatina està estretament vinculada.

La nostra visió panoràmica contempla de molt més a prop la producció generada en l'àmbit català (català, valencià i baleàric) mitjançant uns personatges que volen ser representatius de tendències i actituds; molt més a distància, com a teló de fons, la producció europea brilla per ella mateixa i podem rastrejar-la en la bibliografia que tenim més a l'abast. La bibliografia (i la internetgrafia o documentació en línia que acompanyi l'assignatura) i el guiatge previst en aquesta formació oberta ens permetrà, en la mesura que pugui cadascú, aprofundir, llegir, valorar i assimilar més del que aquí podíem oferir.

Nota

S'han intensificat els treballs de recerca a partir dels anys setanta i, entre nosaltres, molt recentment.

Web complementària

A la web de l'assignatura trobareu els apartats d'activitats, exercicis d'autoavaluació, solucionari, glossari i bibliografia complementària corresponents a aquest mòdul.

Objectius

Els objectius principals que hom vol assolir a través del treball sobre aquest mòdul i dels exercicis i activitats proposats (i els que es proposin durant el període lectiu corresponent) són els següents:

- 1.** Conèixer d'una forma sintètica els principals fenòmens culturals que feren possible la continuïtat de la producció llatina i aquells que contribuïren a afeblir-la o suprimir-la.
- 2.** Problematitzar algunes percepcions amb relació a l'ús del llatí en la vida pràctica durant els segles objecte d'estudi.
- 3.** Conèixer i argumentar les diverses formes de referir-se a la llengua llatina postmedieval i valorar-ne els avantatges i inconvenients.
- 4.** Adquirir una visió succinta de la principal producció neollatina, relacionant-la amb fets sociopolítics o culturals que marquen la vida general d'Europa en aquest període.
- 5.** Descobrir i valorar alguns representants de la literatura neollatina en l'àmbit català durant el període de referència.

1. El llatí i els seus usos en l'època moderna. El concepte de neollatí

A la primera del segle XVII la llengua llatina continuava essent el vehicle d'expressió de la cultura europea en molt diversos àmbits i un element important de la vida pública, com ho havia estat en la plenitud del Renaixement, i com en alguns camps i territoris d'Europa havia de continuar-ho sent encara fins a la fi del segle XVIII, bé que cada cop més compartint l'espai amb les llengües nacionals.

El llatí era emprat amb normalitat en el món cultural i acadèmic, en l'eclesiàstic, en el judicial o en el politicodiplomàtic, tot i que de vegades en aquests àmbits trobem modalitats de llatí usual més ancorades en el passat medieval escolàstic, fidels a una tradició estricta de gremi. Però hi ha qui (en l'erudició o la creació) se serveix amb agilitat i destresa, segons la formació rebuda, del nou llatí oxigenat per la revisitació dels clàssics, i és en el llatí humanístic que veu la llum una producció molt notable en aquest període.

L'humanisme havia produït, com ja hem vist, una fecunda renovació dels recursos expressius del llatí, a partir del retorn als models clàssics, i, d'altra banda, el fet de constituir una eina de comunicació internacional donava unes virtualitats al llatí que en feien un element indispensable de la vida cultural europea.

Lectura recomanada

Trobeu un panorama ben documentat de la vitalitat del llatí postmedieval des d'una perspectiva d'ús social i institucional en l'estudi:

P. Burke (1996). "Heu Domine, adsunt Turcae: esbozo de una historia del latín postmedieval". A: *Hablar y callar. Funciones sociales del lenguaje a través de la historia* (pàg. 51-86). Barcelona: Gedisa.

El mateix autor situa l'ús del llatí en el context de la cultura d'època moderna en: *Lenguas y comunidades en la Europa moderna* (Madrid: Akal, 2006), en especial en el capítol 2: "El latín: una lengua en busca de comunidad" (pàg. 53-71).

Vegeu també

Vegeu el mòdul "Renaixement i humanisme (segles XIV-XVI)".

Això es va mantenir, doncs, amb una gran capacitat de resistència (segons les utilitats i els serveis que prestava el llatí) durant els segles de l'edat moderna i en alguns àmbits fins fa ben pocs anys. Ara bé, és cert que, vist des de la perspectiva oposada (la del got mig buit i no pas mig ple), la presència i l'ús del llatí van anar experimentant un procés de reculada, tant en l'ús oral com en l'escrit, al llarg dels segles XVII i XVIII (alguns dels elements que porten a aquesta situació ja despunten al segle XVI mateix), que van portar el llatí a restar reclòs en l'erudició, en el món acadèmic i en determinades institucions religioses.

Tot i que no és el mateix el principi del segle XVII que el final del segle XVIII, cal advertir que un ús oral espontani del llatí no es donava, naturalment, en aquesta època (si no és per causes excepcionals, anecdòtiques) tal com l'entendem avui en parlar de llengua materna o primera llengua. Ara bé, és cert que les persones instruïdes hi tenien una certa competència oral per a usos escolars, oficials, jurídics o diplomàtics, i sobretot una ferma competència en l'escrit, dins de l'anomenada *respublica litterarum* (la comunitat dels instruïts o dels cultes).

Michel de Montaigne i la utilitat del llatí

Entre les anècdotes s'esmenta sempre la de Michel de Montaigne (1533-1592), a qui el seu pare féu educar en llatí, li parlaren en llatí ell, els preceptors i els criats, de manera que no aprengué ni entenia res més fins als sis o set anys. Tot i així, la valoració que ell en fa és que "és un gran i bell ornament el grec i el llatí, però es compra massa car". La visió crítica sobre la utilitat d'aquesta llengua i la ineficàcia dels mètodes per a aprendre-la ja apareix, com veiem, al segle XVI.

Hi ha un seguit de fenòmens socioculturals que ens ajudaran a entendre el procés de permanència i de reculada del llatí. No podem desplegar-los aquí amb el deteniment que mereixen, però hem provat de sintetitzar-ne el més rellevant en uns blocs temàtics.

1.1. Ensenyament i món acadèmic

L'humanisme va fer arrelar la idea que el coneixement dels clàssics aportava un guany vital per a la formació de l'ésser humà. El llatí, com a vehicle de la nova educació humanística, constituïa un vincle comú per a les persones cultes, que els duïa al territori compartit dels autors antics i del saber; igualment usar el llatí permetia adreçar-se a un públic més ampli, per sobre de les fronteres.

L'ensenyament de la llengua llatina en les escoles de llatinitat o en les facultats d'arts (pas previ per a entrar a medicina, lleis o teologia) va anar degenerant al llarg dels segles XVI i XVII en un nou escolasticisme, en un tancament sobre la gramàtica i la materialitat dels textos, que no conduïa envers una formació verament "humana", sinó envers una erudició gratuïta i pedantesca que permetia citar els clàssics, però no assimilar-los ni comportar-se com a persona del temps, com es lamentà Montaigne.

L'Església catòlica

Va obrir la porta a l'ús generalitzat de les llengües nacionals en la litúrgia a partir del Concili Vaticà II (1962, a la imatge una de les sessions). Fins aleshores mantenia l'ús públic del llatí, per més que la qüestió era debatuda ja amb anterioritat. Va centrar molt bé la problemàtica el teòleg Karl Rahner (*Das latein als Kirchensprache*, 1962).

La ciutat de Roma i el Vaticà foren històricament centres d'ús i d'estímul del llatí i han mantingut un cert paper en aquest camp. Hom hi publica el *Lexicon Recentis Latinitatis* (darrera ed. 2003). Sobre la consideració actual del llatí a l'Església, vegeu Y. Gómez (2012). *Pretiosus thesaurus. La llengua llatina en l'Església, avui*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, (1a ed. italiana 2009).

Lectura complementària

E. Garin (1987). *La educación en Europa 1400-1600*. Barcelona: Crítica.

S'obrí, doncs, la **polèmica sobre l'ús del llatí** en l'ensenyament dels nois (parlar en llatí a les aules i dins el recinte acadèmic resultava impossible, així com ensenyar la gramàtica directament en llatí i no servint-se del vulgar). Alguns autors van haver de defensar-ne l'ús literari, debat que serà recurrent fins al segle XIX, i a més, amb el racionalisme i els avenços científicotècnics al segle XVII, sobretot a França, esclatà la dita *querelle des anciens et des modernes*, la lluita a favor d'una preponderància de l'herència cultural o de la innovació (França també és el país on primer va triomfar la defensa del vulgar en la literatura al segle XVI); a Anglaterra, passà igualment (J. Swift publicà la seva obra satírica *La batalla entre llibres antics i moderns* el 1704; traducció catalana del 1947); el pedagog Comenius (1592-1670) proposà mètodes per fer que l'ensenyament del llatí no fos sentit com una pèrdua de temps pels nois i per tothom, mètodes més propis de l'aprenentatge d'una llengua viva.

Reproducció d'un gravat que representa el combat entre els llibres antics i moderns, extret d'una edició francesa de les obres de J. Swift, publicada a l'Haia el 1755.

Els **col·legis dels jesuïtes** (fundats el 1540 i escampats pel món ràpidament) oferien a través de la seva *ratio studiorum* (o programa d'estudis) una formació humanística completa (amb la pràctica de la *praelectio*, lectura comentada dels autors), però d'altra banda tenia el problema de mutilar (*castigare*) els textos clàssics i fins i tot els retocava per canviar-ne el sentit i oferir als nois uns textos moralitzats, cristianitzats¹. A la llarga, doncs, el seu mètode i la seva pràctica van tornar a caure en una disciplina rutinària.

⁽¹⁾ Joseph Jouvancy (1643-1719), llatinitzat luvençius, fou en això un reconegut mestre.

La pèrdua de sentit de l'educació clàssica (manca de perspectiva d'utilitat i ineficàcia dels mètodes) jugava a favor de l'**abandonament del llatí**, si més no la supressió del seu paper educatiu general (els il·lustrats espanyols del segle XVIII ho proposaren i ho dugueren a la pràctica). Necessari per a determinats oficis i càrrecs, i per a accedir a l'alta cultura, molts intel·lectuals del XVIII ja no el veieren imprescindible per a la majoria de la població escolaritzada, que havia d'ocupar-se en feines manuals o oficis tècnics. En la mesura que el llatí vehiculava continguts que es consideraven depassats davant els nous avenços, s'afermà la idea que no era necessari, i hi restà únicament per a aquells que integraven el reducte que mantenia relacions internacionals.

Lectures recomanadas

Pel que fa al concepte de l'anomenat *llatí macarrònic*, vegeu Michel Dubuisson (1998). "Latin macaronique et latin de cuisine". *Les Études Classiques* (vol. 66, pàg. 355-364); i també J. M. Domínguez Leal (2007). "La poesía macarrónica en España. Definiciones y ejemplos". *Per Abbat. Boletín Filológico de Actualización Académica y Didáctica* (núm. 2, pàg. 103-110); podeu consultar el blog de J. M. Domínguez Leal: <http://poesiamacarronica.blogspot.com.es/>

1.2. Escriure i editar en llatí

Escriure en llatí va tenir innegables avantatges de comunicació i difusió, però també alguns **inconvenients**. Pel que fa a la literatura pròpiament de creació, hi havia la dificultat de l'expressió dels sentiments o del món personal en una llengua que no era la materna i que, per tant, no responia als estímuls de la infantesa i del record íntim. Si els humanistes del segle XV se n'havien sortit admirablement, ara es veia cada cop més com un obstacle. A més, es planteja

la qüestió de la creativitat i de la plasticitat: mots nous per a coses noves, topònims antics per a ciutats i indrets moderns (*Gallia, Hesperia, Germania*, etc.), la permeabilitat entre vulgar i llatí, i l'afectació sobre la intercomprensió que això pot tenir.

Això només ho podia resoldre bé una educació que arribés a donar una gran agilitat i un bon domini del llatí clàssic i humanístic als usuaris. No sempre s'aconseguia, però sovint sí; ve't aquí una de les claus de la continuïtat del llatí: tradició cultural, inèrcia pràctica, però també utilitat i adaptabilitat. Hi ha excel·lents llatinistes en el segle XVII, en el XVIII, en el XIX i fins en el XX. És cert que es perd, i cada cop més, la fluïdesa, l'ús general (i per tant, un públic potencial).

Si des del naixement de les llengües romàniques (els anomenats *vulgars*, inicialment no reglamentats, en oposició al llatí, llengua sàvia, llengua amb gramàtica), aquestes s'han de fer un espai (que aconseguiren amb l'extensió del públic lector i amb la impremta) al costat del llatí, el segle XVI representa un punt d'inflexió en el procés. La **defensa dels vulgars** feta pels humanistes i el fet que el llatí nou, humanístic, comportés un esforç més gran per a arribar a tenir-ne un domini àgil van contribuir a consolidar l'ús dels vulgars en funcions fins llavors reservades al llatí. El procés es fa al llarg del segle XVI i del XVII, i abraça cada cop més parcel·les de la producció escrita: la més estrictament literària o de creació és la primera que resta sota el domini de les llengües nacionals.

Això no vol dir que no continués havent-hi conreadors del llatí dins de la *respublica litterarum* i de les institucions acadèmiques (*doctis et pueris tantum*, 'únicament per als doctes i per als nois'); cada vegada més, però, els autors són bilingües, és a dir, escullen en quina llengua (la pròpia o la llatina) s'expressen segons el gènere o el públic destinatari. i no solament hi ha bilingüisme, sinó **multilingüisme**: hom es complau, si en té la competència, a escriure en grec o en hebreu, a més de la llengua nacional pròpia, o fins i tot a integrar diverses llengües en una mateixa composició; sobretot en el teatre escolar jesuític o en obres de tipus satíric s'alterna llatí i vulgar, així com en els poemes de circumstàncies que sovint encapçalen, com a recomanació, una determinada obra.

L'**edició llatina** es mantenia, sobretot, en el camp de la filosofia i la ciència, el que Pierre Chaunu (1970) anomena la "internacional llatina", una persistent comunitat d'usuaris que va prolongar-se en algunes disciplines fins al segle XIX. Pel que fa a la impressió d'obres llatines en general, es produeix un tomb important al segle XVI, però amb punts molt forts de resistència (Alemanya, Holanda, països escandinaus i Europa central) durant tot el segle XVII. Si a la fi del segle XV l'edició en llatí és abassegadorament majoritària a tot Europa, l'any 1575 a França, país precoç en la defensa del vulgar per a totes les funcions, l'edició en francès ja depassa la llatina i durant el segle XVII es farà majori-

Nota

La incorporació de mots romànics en el vocabulari comú havia portat a un atzucac al llatí medieval o, en qualsevol cas, el **llatí vernacularitzat** (Burke 1996) només servia per a l'esplai humorístic del **llatí macarrònic**. Tot i així, és cert que sovint en aquest període la llengua materna de l'usuari aporta una coloració determinada al seu llatí.

Nota

Recordem que l'establiment de la terminologia en les noves ciències experimentals o de la natura es féu en llatí, com s'havia fet abans amb la ciència antiga o la medicina.

Lectura recomanada

Pel que fa al concepte de *República de les lletres* com a comunitat intel·lectual unitària i el paper exercit pel llatí, així com la seva progressiva substitució per les llengües nacionals, vegeu Hans Bots i Françoise Waquet, *La République des Lettres* (1997), i Pascale Casanova, *La République mondiale de las Letras* (2001, 1a ed. francesa 1999).

tària; a Alemanya caldrà esperar al segle XVIII (els alemanys consideren bàrbara la llengua pròpia i sempre se serveixen del llatí per a l'escriptura, fet que té paral·lels en altres països de l'Europa central i oriental fins al romanticisme).

A Catalunya, i dins d'aquest àmbit, intervé un factor de distorsió ja conegut: l'edició en llatí (majoritària al segle XVI) és doblada globalment per l'edició en castellà al XVII (sobretot en física i matemàtiques, però preval encara el llatí en medicina), mentre que el català resta pràcticament exclòs d'aquest àmbit. La rendibilitat econòmica i les possibilitats de més difusió entre un públic ampli, fins llavors del costat de la llengua cosmopolita i sàvia, es decanten ara envers el castellà (en l'àmbit internacional al segle XVIII el francès farà aquest paper amb una gran amplitud com a llengua de l'enciclopedisme i de la il·lustració).

El llatí, doncs, perd posicions, aquí i fora d'aquí, que ja no recuperarà mai més, sobretot en el terreny de la creació, tot i que l'educació llatina de molts escriptors dels segles XVIII, XIX i fins i tot el XX els permetia d'usar-lo amb fluïdesa, però perd sentit de fer-ho sense una audiència potencial.

En l'àmbit científic cal dir que certes revistes i publicacions científiques continuaren funcionant en llatí fins a mitjan segle XVIII, i les universitats conservaren el costum de fer discursos llatins en els actes solemnes i de vegades (a França, per exemple) obligaven a presentar les tesis doctorals, fossin del tema que fossin, en llatí encara al segle XIX.

1.3. El llatí, llengua supranacional

El llatí conservà molt de temps el valor de **llengua internacional**, de llengua comuna de la literatura, la ciència, la universitat i l'ensenyament, la diplomàcia, etc. Això va fer que moltes persones cultes optessin pel llatí per a la seva producció escrita, per raó del tipus de disciplina que cultivaven, del col·lectiu internacional amb el qual es relacionaven, del desig d'obtenir una difusió més enllà de les seves fronteres o pel simple fet de residir fora del propi país (exilis, viatges, destinacions a causa de la feina o dels estudis, etc.), sobretot si el país de residència era Itàlia. Igualment el llatí permetia seguir les lliçons a les universitats de tot Europa (era l'anglès de llavors), i el fet d'abandonar el llatí en aquesta funció va produir una relaxació en els viatges d'estudis i un tancament dins les fronteres de cada país.

Llatí o esperanto?

La sensació que amb el desús del llatí es perdia un instrument important i que calia trobar al segle XIX una nova llengua de comunicació internacional que fos neutral o no connotada nacionalment, va contribuir a generar el projecte esperantista (llatí simplificat) del polonès L.L. Zamenhof, novament des d'un país de l'Europa oriental. Vegeu U. Eco (1999). *La búsqueda de la lengua perfecta en la cultura europea*. Barcelona: Crítica.

Lectura recomanada

Pel que fa a les traduccions d'obres en altres llengües a la llatina com llengua de consum internacional, vegeu P. Burke (2010). "La traducción al latín en la Europa de la época moderna". A: P. Burke; R. Po-Chia Hsia (ed.). *La traducción cultural en la Europa moderna* (pàg. 77-96). Madrid: Akal.

També cal tenir present que el cicle de l'humanisme (i de l'ús renovat del llatí) no s'inicia a tot arreu al mateix temps: la plenitud humanística ateny més tardanament, però amb força, als països nòrdics, per exemple, o bé a l'Amèrica Llatina.

D'altra banda, el procés de creixent valoració de l'ús de les llengües vulgars o nacionals comença a l'Europa occidental, però no arriba a l'Europa central i de l'est fins al segle XIX pràcticament. Això significa que països com Polònia, Hongria o Croàcia, per posar-ne només uns exemples, viuran un ús literari i públic del llatí molt més vigorós que els països occidentals. També hi juguen **factors sociolingüístics** importants:

a) La voluntat d'usar una llengua de comunicació supranacional i no la llengua de cap potència dominant (el cas, per exemple, dels croates dins l'Imperi austrohongarès).

b) El fet de ser conscients de tenir una llengua que avui anomenaríem *d'ús restringit* o menys difosa.

Un testimoni del valor supranacional i del rendiment que això tenia és el fet que obres escrites en vulgar sovint es traduïen al llatí i així es divulgaven per Europa. P. Burke (1996) n'ha fet un recompte: 166 obres al segle XVI, 312 al segle XVII i 69 al segle XVIII. Les xifres són significatives de l'evolució que segueix la qüestió.

1.4. El concepte de neollatí

El terme *neollatí*, encunyat ja al segle XIX, té la utilitat de permetre al·ludir a tot el període postmedieval de la producció escrita en llatí (1400-1800). Així, ha estat generalitzat per alguns estudiosos, entre els quals destaca el professor de Lovaina Josef IJsewijn, que el proposà com a denominació internacional del llatí literari d'aquest període extens, i, de fet, ha quedat establert per l'Associació Internacional d'Estudis Neollatins (*Societas Internationalis Studiis Neolatinis Provehendis*) i pels seus congressos periòdics.

Exemple

L'holandès Spinoza, fill d'una família jueva portuguesa, escriví quasi sempre en llatí; els holandesos forneixen grans pàgines de la literatura neollatina. L'usen amb normalitat polonesos, suecs, finesos.

Lectura recomanada

J. IJsewijn (1996). "Neo-Latin: an historical survey". A: Josep L. Barona (ed.). *Humanisme i literatura neollatina. Escrits seleccionats*. València: Universitat de València (*Honoris Causa*, 12).

És un obstacle que per als italians el mot *neolatino* es refereixi a les llengües romàniques. Certament la tradició italiana, i també la hispànica, prefereix parlar de *llatí humanístic* i és propi de fer-ho quan ens referim a aquest període històric. La riquesa de la producció posterior (segles XVII-XVIII) en altres països (els Països Baixos, els països nòrdics o de l'est d'Europa, o l'Amèrica Llatina, on coincideix amb la Il·lustració) i el dinamisme dels estudis sobre aquesta producció (fins a dates recents poc actius entre nosaltres), així com l'adscripció del terme *humanístic* a un període històric, a un tall cronològic concret, han fet que es plantegés la necessitat d'emprar un altre terme, omnicomprensiu i neutre: el de neollatí; prèviament (segle XVIII) hom en parlava, en llatí mateix, amb termes com ara *poesis rediviva* ('poesia ressuscitada') o *poetae recentiores* ('poetes més actuals').

La imatge del déu Janus bifront típicament romà, amb un rostre doble que mira endavant i endarrere, al passat i al futur, és l'emblema de l'Associació Internacional d'Estudis Neolatins, que s'ocupa de la producció llatina de l'època moderna des del 1400 fins al 1800, aproximadament.

El concepte de **neollatí** vol abraçar, doncs, el període extens que va des del 1400 fins a l'actualitat, bé que només fins a la fi del segle XVIII es pot considerar un període de relativa esplendor, amb molts matisos segons els indrets. Entre nosaltres s'ha emprat també la denominació **llatí renaixentista** per a al·ludir al llatí d'un període concret (segles XV-XVI), amb la pretensió de reservar l'apel·latiu **humanístic** per a l'ús més extens (paral·lel a l'ús del mot *humanisme* per a referir-se a l'ensenyament i a l'erudició filològica durant el període 1400-1800).

Cal dir, en benefici del terme *neollatí*, que té amplitud cronològica i neutralitat valorativa, i que permet així identificar l'ús del llatí en un moment determinat sense haver de referir-se forçosament a la qualitat, l'estil, la modulació i els trets concrets (de vegades en tràmit de ser estudiats i valorats), i sense confondre aquest llatí amb el que entenem per *llatí humanístic* (de la plenitud de l'humanisme) i que en bona part vol dir tenir Ciceró per referent en la prosa, i Virgili i Horaci en el vers.

Llatinitat nova i plural

A partir de la fi del segle XVI altres models irromperen en escena, com ara Tàcit o Sèneca (perquè foren novament editats críticament), i, alhora que les seves idees penetraven en el pensament polític o filosòfic, també la seva llatinitat impregnà la producció llatina europea. La valoració d'aquests autors va modificar el neollatí, que sense ells no es comprèn ni es pot valorar adequadament.

2. La producció neollatina en els segles XVII i XVIII

Per a iniciar un recorregut a vol d'ocell per la literatura en llatí en els segles de l'edat moderna cal dir que el segle XVII s'inicia amb les aportacions cabdals de pensadors com Kepler, Newton, Descartes, Bacon, Spinoza o Leibniz, els creadors del món modern, que escrivien en llatí la totalitat o una part important de les seves obres.

Descartes, però, que havia emprat el llatí amb assiduitat, es va decantar pel francès en el *Discours de la méthode* (1637, després el féu traduir al llatí per un amic) i ho justifica amb uns mots que són una declaració de confiança en la raó, en la netedat de judici per oposició a la tradició, transmesa pel llatí:

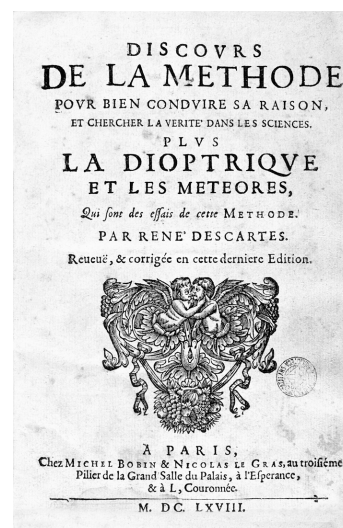
"I si escric en francès, que és la llengua del meu país, en comptes de fer-ho en llatí, que és la dels meus preceptors, és perquè espero que els qui se serveixen només de la raó natural tota pura jutjaran millor de les meves actituds que els qui no creuen sinó en els llibres antics. I quant als qui uneixen el bon sentit a l'estudi, que són els únics que desitjo tenir per jutges, estic segur que no seran pas tan parcials a favor del llatí que es neuguin a entendre les meves raons perquè les explico en llengua vulgar."

R. Descartes (1996, pàg. 176-177).

Ens situem, doncs, en el punt d'arrencada de la modernitat, i recordem que, pel que fa a les noves aportacions científicotècniques, tot i que per raons de comunicació internacional continuïn fent-se en llatí durant un temps, la perspectiva que hom adopta és tota una altra i el camí que s'emprèn és el de les llengües nacionals.

Malgrat tot, la producció llatina encara és molt notable (sobretot en erudició filològica i històrica, però també en literatura de creació), i resulta impossible de resseguir sense el risc d'incórrer en greus omissions en un espai breu.

D'una banda, podem referir-nos a les ciències de l'antiguitat per tal de deixar constància de les grans aportacions al coneixement dels textos antics i d'aspectes jurídics, històrics, etc. El segle XVII s'inicia amb la desaparició de l'eminent filòleg d'origen flamenc Joost Lips (1547-1606) o *Iustus Lipsius* (llatinitzat), l'editor de Tàcit i el responsable de la seva difusió a Europa. La influència de l'estil de Tàcit (així com de Sèneca i d'altres autors d'una llatinitat que se separa de l'estricta estil ciceronià) és molt important en la literatura llatina, també en la de les llengües nacionals, a partir d'aquesta època. Lipsius influí en Descartes i en Montaigne. El seu *Somnium*, publicat el 1581 i reeditat almenys el 1665 i el 1720, reprèn el model de la *sàtira menipea* i influeix en la literatura llatina d'imaginació posterior: en un espai imaginari personatges reals o ficticis descriuen en un to de denúncia còmica un aspecte de la realitat contemporània (en el seu cas critica els filòlegs massa severos i defensa altres models que no són els estrictament clàssics).

Portada de la primera edició (1637) del *Discours de la méthode* ('Discurs del mètode'), de R. Descartes.

Consultes recomanades

Sobre Lipsius, vegeu **Jan Papy** (2003). "Justus Lipsius and the German Republic of Letters. Latin philology as a means of intellectual exchange and influence". A: Eckhard Kessler; Heinrich C. Kuhn. *Germania Latina, Latinitas Teutonica*. Munic: W. Fink. El trobeu a <http://www.philhum-ren.uni-muenchen.de/GermLat/Acta/>

Pel que fa a la *sàtira menipea*, vegeu **Ingrid A. R. de Smet** (1996). *Menippean satire and the Republic of Letters (1581-1655)*. Ginebra: Droz.

Sense sortir dels Països Baixos, a cavall entre el dret, la història i la filologia, és significativa l'aportació de Huigh de Groot, més conegut com a **Hugo Grotius** (1583-1645). Editor de Lucà (1614) i de Sili Itàlic (1636), historiador oficial del seu país (escriví uns *Annales et historiae de rebus Belgicis*; Amsterdam, 1657), les seves obres principals són en el camp del dret internacional: *Mare liberum* (1609) i *De iure belli ac pacis* (1625).

Els Països Baixos són també l'espai on té lloc l'aportació (vehiculada en llatí) de molts altres personatges, com ara el filòsof Baruch de Spinoza, el metge Vesali, el geògraf Mercator o el matemàtic Huygens.

En el terreny de la **crítica historicofilològica** són rellevants les obres de Mabillon (*De re diplomatica*, 1681) i **Bernard de Montfaucon** (*Paleographia graeca*, 1708). El monjo de Saint-Maur (París) **Jean Mabillon** (1632-1707) escriví la seva obra en resposta al jesuïta Papenbroek (que negava de manera hiper-crítica la veracitat de tots els documents merovingis) i establí les bases del mètode històric. Són igualment de primer ordre per la validesa permanent que han tingut l'obra d'**Isaac Casaubon** (1559-1614) *De satyrica Graecorum poesi et Romanorum satira* (1605) i la de **Charles du Fresne du Cange** (1610-1688) el *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (1678).

Ja al segle XVIII **L.A. Muratori** (1672-1750) generà a Itàlia obres d'abast històric important: *Antiquitates Italiae medievalis* (Milà, 1738-1742) i *Rerum Italicarum scriptores* (Milà, 1723-1751). La perspectiva antiga, renovada per nous mètodes, i el desig d'aplegar documents de l'antiguitat són elements comuns d'aquest període que culminaran al segle XIX.

En el terreny de la **creació** destaquen la poesia, constantment conreada, i obres d'imaginació utòpica com les de Campanella, Barclay o Holberg, per esmentar-ne tres exemples rellevants. Entre els molts **poetes** citem l'escocès **John Owen**, anomenat "el Marcial ressuscitat", i els seus *Epigrammata* (1607), sovint reeditats i llegits; el polonès (de fet era lituà) **Matias Casimirus Sarbievius** (M.K. Sarbiewski; 1595-1640), dit "l'Horaci polonès"; el jesuïta de Tolosa de Llenguadoc **Jacques Vanière** (1664-1739), el "Virgili de França", que aconseguí passar a la posteritat amb el seu poema geòrgic *Praedium rusticum* (1706); o el diplomàtic i eclesiàstic, també francès, **Melchior de Polignac** (1661-1741), autor del darrer gran poema didàctic, l'*Antilucretius* (edició pòstuma del 1742).

Hugo Grotius segons un gravat de l'època.

En la prosa d'imaginació i denúncia utòpica val la pena destacar el dominic italià **Tomasso Campanella** (1568-1639) i la seva *Civitas Solis*, escrita en italià el 1602 i publicada en llatí el 1623, en què descriu una república ideal igualitària i teocràtica. El novel·lista i poeta escocès **John Barclay** (1582-1621), fill de mare francesa i pare holandès, escriví dues peces mestres de creació en llatí: *Euphormionis Lusinini Satyricon* (1603-1611) i *Argenis* (París, 1621; escrita a Roma), que s'insereixen en la tradició que arrenca de Thomas More (*Utopia*) i que tenen connexions amb l'obra de Lipsius (sàtira menipea) que hem assenyalat abans. En la primera, un personatge d'un món ideal visita el nostre món i el posa en evidència (al contrari que en l'*Utopia*, descripció del món ideal). *Argenis* ('La princesa'), "sens dubte la millor novel·la escrita en llatí" (IJsewijn, 1996, pàg. 227), és una història d'amor situada en una Sicília intemporal (i amb personatges que poden identificar-se amb persones reals del seu entorn a Roma).

En una línia similar el danès **Ludvig Holberg** (1684-1754), poeta i historiadore, escriví *Nicolai Klimii iter subterraneum* ('El viatge subterrani de Niels Klim', 1741), en què un jove amb afició a l'espeleologia cau en una espluga i, en refer-se, contempla un univers sota terra amb sols i planetes. Hi troba el país dels *potuani*, homes arbre que caminen, savis agricultors, iguals i lliures, governats per un rei bondadós. Una imaginació desbordant transmet, a tot arreu, dosis de crítica social i de denúncia d'hàbits morals i polítics (Trousson, 1995). L'obra ha esdevingut un clàssic de la literatura danesa (i neollatina) i ha tingut versions a la majoria de llengües.

Hom no es fa el càrrec avui dia de la repercussió que aquestes obres tingueren en el seu temps (constants reedicions, traduccions, etc.); l'estudi i la valoració crítica d'aquests autors són molt escadussers i es dedica poca atenció a la literatura llatina moderna o neollatina. Subratllem un cop més el paper tan rellevant, insubstituïble, que hi tingué la ciutat de **Roma** (on la major part dels autors que hem esmentat residiren o passaren llargues temporades).

Finalment, entre les **obres llatines d'autor americà** al segle XVIII (l'època daurada de la literatura neollatina en aquelles terres) mereix un esment singular la *Rusticatio Mexicana* (publicada a Mòdena el 1781 i a Bolonya el 1782), del jesuïta guatemalenc **Rafael Landívar** (1731-1793), un enorme poema geòrgic sobre el país i la gent, les tradicions i la naturalesa de l'Amèrica Central (Mèxic i Guatemala), que va tenir un èxit molt notable.

2.1. Autors neollatins en l'àmbit català. Un esbós

El segle XVII encara està poc estudiat perquè puguem fer afirmacions categòriques. Tot i així, hi ha una producció molt més substancial al segle XVIII, amb la il·lustració. El nostre esbós destaca els autors (catalans, valencians o balears) que considerem més rellevants i n'omet molts d'altres.

Lectures recomanades

Pel que fa a la literatura utòpica, vegeu **Raymond Trousson** (1995). *Historia de la literatura utòpica. Viajes a países inexistentes*. Barcelona: Península. Existeix versió catalana del viatge de Niels Klim: **L. Holberg** (2011). *El viatge a sota terra de Niels Klim*. Trad. de V. Reglà. Barcelona: Adesara. I també de l'obra fundacional del gènere, de Thomas More (1478-1535), *Utopia*, en la versió catalana de J. M. del Pozo (Girona, 2009).

Pel que fa als gèneres i les modalitats, poden resumir-se fàcilment en **poesia de circumstàncies**, d'una banda, i **prosa erudita** –de vegades historiconarrativa, altres cops més argumentativa i filosòfica o jurídica–, **prosa epistolar** i **biografia**, de l'altra. Un altre aspecte que cal tenir present és que en la seva major part es tracta d'obres generades en l'àmbit universitari o de les escoles de llatinitat (la secundària d'aleshores), o bé en el món eclesiàstic, el secular o el dels ordes religiosos, i que sovint foren publicades fora del país (on podien ser més ben valorades) per diverses raons: era més fàcil fer-ho en països on l'humanisme llatí mantenia més volada, pels desplaçaments i els viatges dins els territoris de la monarquia hispànica (els Països Baixos, Itàlia, etc.), o bé pels exilis forçats (els jesuïtes a Itàlia).

2.1.1. La poesia

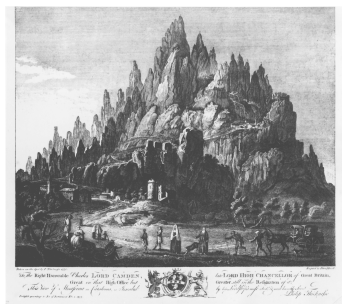
En poesia, el segle XVII comença amb un personatge que, certament, pertany més al segle XVI que no al seu: l'humanista i pròdig poeta valencià **Vicent Mariner d'Alagó** (?-1642). Escriví poesia en llatí i en grec (la major part ha restat inèdita) i es consagrà a una tasca ingent i pulcra de traductor: passà a vers llatí textos d'Homer, Hesíode, Píndar o Sòfocles, i Aristòtil al castellà. El seu mèrit més rellevant als nostres ulls d'avui és el fet que traslladés al llatí els cants d'amor d'Ausiàs Marc. La seva obra original o traduïda és molt extensa, però no es conserva tota (en tenim més de 250.000 versos). Únicament va poder publicar-ne una petita part, *Opera omnia poetica et oratoria* (1633), que inclou **panegírics** a personalitats de qui esperava favors que mai no obtingué i les versions de Marc. Entre la seva obra destaca un extens poema en díctics elegíacs sobre els poetes valencians anteriors a ell (tant en llatí com en vulgar), interessant sobretot per la nòmina que n'estableix.

El **monestir de Montserrat** va ser un espai singular que concentrà producció poètica llatina. Jaume Collell n'aplegà diverses composicions, tretes d'un manuscrit de la Biblioteca Episcopal de Vic, en una antologia que titulà *La musa latina en Montserrat* (1893) i que encara és útil. En aquesta antologia trobem, aplegades pel pare **Anselm Forcada**, procurador de Montserrat a Bèlgica, composicions llatines d'autors diversos dels segles XVI i XVII, belgues i d'altres nacionalitats, adreçades a la Mare de Déu de Montserrat; d'entre ells pertany al segle XVII el català o valencià **Domènec Senach** (?-1667), i el mateix Forcada també té obra llatina.

Entre els poetes llatins que es poden rastrejar en els diccionaris bibliogràfics usuals (Torres Amat, Bover, Fuster, etc.) podem esmentar encara una llarga nòmina de personatges, en gran part pendents de valorar, com ara el filòsof

Lectura recomanada

De V. Mariner s'han editat i estudiat les versions llatines d'A. March a càrrec de M. A. Coronel Ramos, *L'Ausiàs Marc llatí de l'humanista Vicent Mariner* (València, 1997). Pel que fa a la poesia llatina a Montserrat, vegeu **Jaume Medina** (1998). *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII. El "Còdex Brenach" de l'Arxiu Episcopal de Vic*. Barcelona: Ed. Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat ("Textos i Estudis de Cultura Catalana", 62).

Monserrat en un gravat de Philip Thicknesse de l'any 1775.

barceloní Joan Dorda, els mallorquins Francesc Casellas, Gregori Cerdó, Josep Joy, Pere Joan Marimon i altres, els quals tenen bàsicament una **obra religiosa i d'ocasió**.

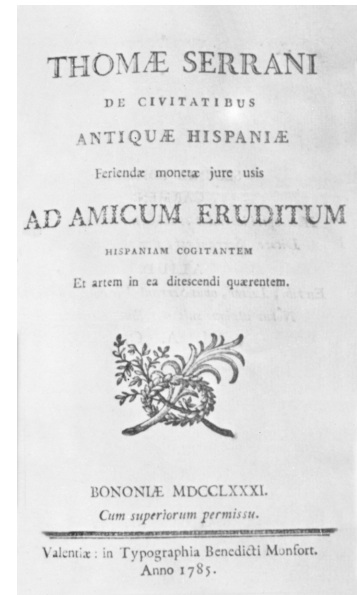
Ja al segle XVIII, entre els jesuïtes exiliats a Itàlia el 1767, la pràctica de la poesia llatina no és en absolut estranya; el domini de la llengua que els proporciona la formació rebuda i l'intercanvi supranacional de l'orde els permet de servir-se'n per a qualsevol ús i situació, bé que alguns optaren per integrar-se al món literari italià, com els valencians Bernat Garcia, Joan B. Colomes o **Manuel Lassala** (1738-1806), que alhora escrivia poesia de circumstàncies en llatí, com ho feren el vigatà **Llucià Gallissà** (1731-1801), l'erudit bibliotecari de Ferrara, i molts altres. De vegades no l'aplegaren en cap volum, sinó que l'han deixat dispersa, en altres obres pròpies o als fulls inicials d'obres d'altri (recomanació literària molt corrent llavors).

Dins el grup sobresurt el pare **Tomàs Serrano Peres** (1715-1784), catedràtic de retòrica a la Universitat de València i cronista de la ciutat, autor "d'una inacabable sèrie d'epigrames espurnejants" (Batllori, 1983, pàg. 132) en què pren per model el poeta hispanoromà Marcial (a qui defensà, junt amb Sèneca i Lucà, hispans, contra les opinions d'erudits italians en una controvèrsia notable). El fet que els seus versos fossin editats, bé que després de la seva mort, amb el títol de *Carminum libri IV* (Foligno, 1788) li confereix més rellevància que no pas a altres autors, que o bé els deixaren manuscrits o bé són a les pàgines preliminars d'altres obres.

També jesuïta, el barceloní **Josep Ponç Maçana** (1730-1816), que havia de ser més conegut com a canonista, obrí el curs acadèmic 1760-1761 al Col·legi de Cordelles amb un llarg poema en hexàmetres, *Ignis*, que parla sobre el foc, la seva naturalesa i els seus efectes. Ja exiliat, publicà a Bolonya el 1774 *Philocentria*, un poema en dos llibres sobre el tema *de innata corporum propensione ad centrum*, és a dir, sobre l'atracció newtoniana. Es tracta de peces que són producte de la formació clàssica de l'autor i donen testimoni de l'interès per posar en aquest motlle els nous coneixements científics de l'època.

Entre els molts conreadors de poesia llatina a les illes Balears destaca el noble **Josep de Pueyo** (1733-1785), poliglòt, autor de poesia llatina elogiat com a verament clàssic. El seu poema *Parnassidos siue Philemonis somnii de recentiorum uatum epicorum praestantia libri IV* (Palma, 1773) constitueix una remarcable panoràmica de la literatura europea en hexàmetres (epiconarrativa): Petrarca, Ariosto, Milton, Camoens, Molière... i els humanístics Poliziano, Pontano... També escriví una epístola heroica, *Linceus Progne* (1771).

El gironí **Pere Bes Labet** (1747-?), personatge menor, que en representa d'altres en aquest breu recorregut, reclamà un cert protagonisme en la poesia llatina (invocà Jacques Vanière). És autor de versions castelleses de l'Art *poètica* d'Horaci (Girona, 1768) i de les *Bucòliques* de Virgili (Girona, 1771) per a ús escolar; publicà també poesia original d'imitació horaciana (n'inserí als preli-

De ciuitatibus antiquae Hispaniae feriendae monetae iure usis ('Sobre les ciutats de la Hispània antiga que exerciren el dret d'encunyar moneda'), de Tomàs Serrano, editat el 1785 a Bolonya. El dedica a un "amic erudit que pensa en Espanya i hi cerca les formes d'enriquir-se".

minars de les altres obres i n'edità un volum). Es tracta d'un professor de llatinitat que vol estimular els seus estudiants a "imitar a los autores" i a "componer variando con ingenio y destreza" (Figueras, 1992).

2.1.2. La prosa erudita, epistolaris i biografies

El segle XVII va viure una eclosió considerable de la **producció jurídica catalana en llatí** (i també en català): la constitució política del país, basada en el pactisme, ho requeria i ho promovia (hi havia litigis permanents amb la corona). La notable producció d'aquest moment va ser editada sovint, a més de Barcelona, als grans centres editors europeus. Cal esmentar les prestigioses sentències de la Reial Audiència, que les Corts de 1547 obligaren a editar cada tres anys (les dites *Decisiones*), acompanyades de comentaris de juristes notables del moment. Entre els comentaristes destaquem Josep Ramon, Joan Pere Fontanella, Joan Pau Xammar o Miquel de Cortiada.

Joan Pau Xammar publicà un compendi sobre jurisprudència, *De officio iudicis et aduocatae* (Barcelona, 1657). Del conseller en cap de Barcelona el 1640-1641, l'olotí **Joan Pere Fontanella** (1576-1649), cal esmentar la seva obra cabdal, *De pactis nuptialibus siue de capitulis matrimonialibus tractatus* (1612), exposició completa del dret civil català que va tenir edicions a Ginebra, Venècia i Lió durant tot el segle XVII. A València **Llorenç Mateu Sanç** (1618-1680), jurista actuant a les institucions valencianes i establert després a la cort de Madrid, va estudiar la fórmula pactista en aquell regne i va publicar en 1654-1655 el seu *Tractatus de regimine urbis et regni Valentiae*.

En el panorama del segle XVIII el **nucli valencià d'il·lustrats** ocupa un lloc de privilegi; de fet, amb la plenitud del segle XVI, el segle XVIII constitueix l'altre gran moment d'aspiració europea de la cultura hispànica, en l'àmbit de la qual resta plenament inserida la cultura catalana. Recordem únicament la progressiva impregnació cultural i el resultat de la guerra de Successió: sense perdre el sentit de la història pròpia, l'alta cultura es desenvolupà a Catalunya en castellà (i en llatí) fins al punt que hom s'arribà a convèncer, com féu el barceloní Antoni de Capmany (1742-1813), que el català era ja difunt, si més no per a "la República de las letras".

La darrerria del segle XVII veu el criticisme agut de **Manuel Martí Saragossà** (1663-1737), l'anomenat *degà d'Alacant*. Inquiet per la pobresa de la formació clàssica general a Espanya i decididament abocat a les novetats de fora, la seva formació a Roma (on dirigí l'edició de la *Collectio maxima conciliorum Hispaniae*) li donà una solidesa que no trobava en els seus conciutadans. El seu epistolari llatí (*Epistolarum libri XII*) editat a Màntua el 1735 (2a edició a Amsterdam,

Reproducció de la primera pàgina del *Tractatus de regimine urbis et regni Valentiae*, de Llorenç Mateu.

1738) és una mostra de pulcra prosa llatina i de sentit crític historicofilològic, i el vincula, a més, a Gregori Maians i a erudits europeus com Schömborg o Montfaucon (a qui envià la descripció en llatí del teatre romà de Sagunt).

Encara a la primera meitat de segle XVIII trobem l'historiador **Josep Manuel Minyana Estela** (1671-1730), corresponsal llatí de Martí, que en la seva *Historia de rebus Hispaliae* (l'Haia, 1733) volgué prosseguir l'obra del pare Juan de Mariana (publicada en llatí i castellà), i en el *De bello rustico Valentino* (l'Haia, 1752) exposà, amb el pseudònim d'Anonimus Cosmopolitanus i des d'una perspectiva borbònica, els fets de la guerra de Successió.

La figura cabdal de la il·lustració valenciana, **Gregori Maians Siscar** (1699-1801), usà el castellà en part de la seva obra, però era corresponsal en llatí de Martí, de qui és el continuador, i d'altres personatges del grup d'exiliats jesuïtes i erudits europeus (Meerman, Muratori, etc.), i en llatí publicà algunes de les seves obres. A més d'obrir-se a les novetats europees, la il·lustració emprengué la recuperació dels grans autors del segle XVI. Maians, molt ben relacionat amb la intel·lectualitat europea de l'època, edità els juristes hispànics i l'obra completa de Joan Lluís Vives. La seva obra crítica trigà a penetrar, i ell, a obtenir reconeixement; no es cansà mai de fer noves propostes amb la intenció de millorar l'educació i vincular la cultura hispànica als corrents europeus.

Aconseguí un paper públic més rellevant el canonge i hebraïsta **Francesc Vicent Pérez Baier** (1711-1794), que edità en llatí els seus estudis i reedità la *Bibliotheca Hispana* de Nicolás Antonio (1788). Des dels llocs de responsabilitat que assolí a la cort protegí altres il·lustrats valencians, com Joan B. Munyós o **Francesc Xavier Cerdà Rico** (1739-1800), bibliotecari de la Biblioteca Reial de Madrid (1777). Cerdà preparà l'edició crítica (1771), entre altres, del *De Aphrodisio expugnato* de J.C. Calbet d'Estrella (segle XVI) i publicà l'obra, encara útil avui dia, *Clariorum Hispanorum opuscula selecta et rariora* (1781).

L'altre gran nucli erudit del segle XVIII és **Cervera**, on es traslladà la universitat després de la guerra de Successió i la clausura de tots els altres centres catalans (a Barcelona quedaren únicament els estudis de medicina i gramàtica i retòrica al Col·legi de Cordelles, dels jesuïtes).

El jurista **Josep Finestres de Monsalvo** (1688-1777) va dirigir la institució cerverina en una primera etapa esplèndida (1717-1777). Finestres, home d'una cultura d'abast europeu, consagrà la seva vida a l'ensenyament del dret i a l'estudi de la cultura clàssica. Mantingué amistat i correspondència erudita amb Maians sobre novetats científiques estrangeres i projectes diversos. La seva llengua de cultura fou el llatí, que dominà amb perfecció i elegància. La

Gregori Maians Siscar, en un gravat de Joaquim Giner (1755).

seva obra cabdal fou *In Hermogeniani iuris epitomarum libros sex commentarius* (1757) i el 1762 preparà l'edició de la *Sylloge inscriptionum romanarum* (catàleg d'inscripcions romanes de Catalunya).

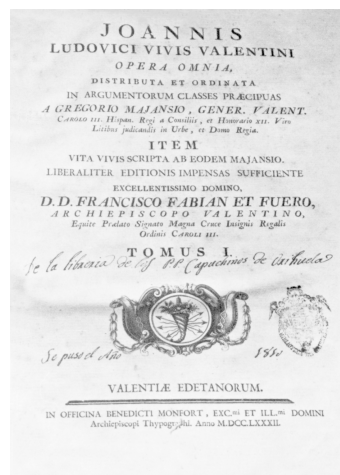
Entre els jesuïtes exiliats també en el camp de la crítica alguns ja escriviren, com molts dels italians de la segona meitat del segle XVIII, en italià (encara que podien fer-ho en llatí, com feren ocasionalment en epigrames o epitafis), com ara l'arqueòleg Antoni Conca, el musicòleg Antoni Eiximeno o el més prestigiós de tots, Joan Andrés, de cultura enciclopèdica i un gran talent, autor d'una monumental (i cèlebre a tot Europa) història de la literatura mundial (a més, havia editat les cartes llatines d'Antoni Agustín el 1804 i *Anecdota graeca et latina* el 1816). D'altres, però, conservaren el llatí. És el cas dels estudis de dret canònic del ja esmentat pare Josep Ponç, editats tots a Itàlia, o les obres del pare Mateu Aimeric.

Mateu Aimeric (1715-1799), deixeble de Finestres a Cervera, hi fou també professor de filosofia. A l'exili italià, on fou elogiat per la perfecció del seu llatí i la seva ciència, publicà, amb el pseudònim de Quint Moderat Censorí, l'obra *De uita et morte linguae latinae paradoxa philologica* (Ferrara, 1780), on defensà els autors hispanollatins contra les crítiques dels erudits italians (Tiraboschi, sobretot). És destacable també l'episcopologi barceloní *Nomina et acta episcoporum Barcinonensium*, que havia publicat a Barcelona el 1760.

Un tercer nucli erudit es formà al **monestir de Bellpuig de les Avel·lanes**, on florí una fecunda escola històrica. iniciada per Daniel Finestres, germà de Josep, la protagonitzen **Jaume Caresmar** (1717-1791), **Jaume Pasqual** (1736-1804) i **Josep Martí** (1732-1806). La dimensió dels seus projectes sobre la història eclesiàstica del país se situa en la línia de les grans empreses europees dels benedictins de Saint-Maur o els bol·landistes, i representen la represa dels estudis històrics a Catalunya. Caresmar usà el castellà i el llatí en la breu obra editada; la major part de la seva enorme obra històrica ha restat inèdita, però fou aprofitada per Capmany i Bofarull. Pasqual compilà els dotze volums, malauradament inèdits, dels *Sacra Cathaloniae antiquitatis monumenta*.

Una parcel·la conreada sovint en el camp de la prosa llatina és la de la **biografia** (**hagiografia** en el cas de personatges canonitzats per l'Església o en tràmit de ser-ho). Per esmentar-ne alguns exemples, diguem que Gregori Maians, en editar les *Opera omnia* (des de 1782) de J.L. Vives, hi afegí una *Vita Viuis* que encara és útil avui dia; també escriví una vida de Manuel Martí, el degà d'Alacant, apareguda a la segona edició de les cartes llatines d'aquest (Amsterdam, 1738), com l'escriví també, en castellà, d'Antoni Agustín (1517-1587) en editar el 1734 el seu *Diàlogos de las armas i linajes de España*.

El jesuïta **Miquel Garcia** és autor d'un *De Serrani uita et litteris commentarium* com a apèndix als epigrames pòstums del seu mestre Tomàs Serrano (*Carminum libri IV*, 1788). El també jesuïta **Bartomeu Pou** (1727-1802), autor de la primera història de la filosofia publicada a Espanya (*Institutiones historiae philosophicae libri XII*, 1763), escriví dues hagiografies en un llatí pulcre classicitzant: la de sant Joan Berchmans (1788) i la de sor Catalina Tomàs (1797). El pare **Llucià Gallissà** féu en un llatí perfecte la seva obra cabdal, *De uita et scriptis Iosephi Finestres et de Monsalvo* (Vic, 1802), que esdevingué una "veritable història de la Universitat de Cervera en el seu període auri" (M. Batllori, 1983, pàg. 149).

Opera omnia. Portada del primer volum de les *Opera omnia* de Joan Lluís Vives en l'edició que en féu Gregori Maians (València, 1782). En aquesta edició hi apareix la *Vita Viuis* de Maians. La recuperació dels autors del segle XVI és una constant dels il·lustrats catalans, que volen enllaçar amb la millor tradició del país, la més homològica.

3. El llatí en els segles XIX i XX

En la **producció erudita** certament l'ús del llatí es perd al llarg del segle XIX, tot i que en el recinte universitari el costum perviu en una obligació sovint postissa. A França les tesis doctorals (lletres, medicina, etc.) s'havien de presentar en llatí (probablement se n'encarregava en molts casos la traducció per a passar el tràmit). Tesis de filosofia, de dret, d'història o de sociologia foren redactades en llatí (Bergson, Renan, Durkheim, Seignobos).

Pel que fa a la **producció literària**, té encara representants d'un pes important, sempre en els cercles eclesiàstics o que hi són propers, o bé en l'entorn acadèmic; igualment la temàtica cada cop està més vinculada a l'esperit religiós encara que no exclusivament. Roma exercí un paper, com ja hem dit, de nucli estimulador i, en particular, l'Acadèmia dels Àrcades de Roma, fundada per Cristina de Suècia (1691). És a Itàlia on trobem la figura de Giovanni Pascoli (1855-1912) o la del papa Lleó XIII, excel·lents poetes llatins. A França el segle XIX marca la fi de la literatura en llatí, i les manifestacions posteriors no aconsegueixen revifar-la (el 1957 a Avinyó es publicà el diari *Vita Latina*).

Com en l'àmbit més general, però encara més accentuadament a Catalunya, els autors d'obra llatina procedeixen dels entorns eclesiàstics o acadèmics o hi exerceixen. Els ordes religiosos, per les raons ja exposades anteriorment, forneixen la major part dels creadors (valgui la paraula en un context on l'espontaneïtat és perduda del tot i la imitació esdevé cada cop menys àgil).

Cal tenir present també una **tradició docent** esquemàtica i rutinària en els centres religiosos o municipals, però que podia capacitar per a un ús, servil i subsidiari, si voleu, del llatí, i la **situació sociolingüística** que, a la Catalunya de la primeria del segle XIX, feia del castellà i del llatí les llengües exclusives de cultura i d'ús públic prestigiats. El llatí, doncs, llengua de la litúrgia catòlica i encara de la documentació interna i la producció acadèmica eclesiàstica (teologia i filosofia), tenia en les festes i solemnitats dels col·legis i congregacions un espai d'expansió poètica ocasional.

La creació a Espanya dels **instituts de batxillerat** (1845), primer vinculats a les facultats universitàries i després amb vida independent, estableix uns altres nuclis de professorat de llatí (i eventualment de grec) susceptible de generar obra llatina en la mesura que pugui i del domini de l'eina que tingui. Cal destacar la presència d'eclesiàstics per a cobrir les places dels instituts (més en períodes de govern més reaccionari del trasbalsat segle XIX), i l'aprofitament

a les ciutats mitjanes i petites de professionals familiaritzats amb el llatí per raó dels estudis fets (sovint de tarannà més liberal i lliurepensador), advocats i metges, bàsicament (més en els intervals de domini liberal).

Si en l'àmbit de la prosa resulta impossible de resseguir una producció que integren bàsicament tesis de filosofia i teologia sense cap valor literari i amb una dubtosa aportació intel·lectual, en el camp de la poesia trobem encara personatges dignes d'atenció (poc estudiats i sovint esmentats dins el poc saludable capítol de les curiositats).

Autors de **poesia llatina** foren els mallorquins Joan Despuig i Josep Forteza, nats a la darrereria del segle XVIII, però ja actius en el segle XIX. El canonge mallorquí **Joan Muntaner** (1766-1847) publicà el 1818 una llarga elegia, *De historia*; de fet, es tracta de la seva peça d'entrada a la Real Academia de la Historia el 1817.

El reusenc **Ramon Balart Granada** (1794-1876), professor a diverses escoles de llatinitat de localitats del sud de Catalunya i finalment, quan ja era gran, catedràtic de llatí i castellà a l'institut de Segon Ensenyament de Girona, dedicà un extens poema èpic (1.096 hexàmetres) a la defensa de Girona contra les tropes napoleòniques, un dels mites patriòtics de la ciutat i del país, llargament recordat i venerat: *Obsidium, oppugnatio et defensio urbis Gerundensis* (Madrid, 1866). La seva fluïdesa en prosa i vers llatins (la seva obra, inèdita, fou més àmplia) no tenia públic i no trobà, tret d'aquest únic cas, mecenes adequats. El mateix Balart confessa el caràcter de resistència de l'escriptura llatina en el seu temps:

"*Sermo latinus abijt, iam iam periturus habetur...
Eius ad extremum cladis amicus ero.
Queis opibus ualeam, dum spiritus hos regat artus,
Non ego deficiam, sim licet unus, ei.*"

(La llengua llatina s'esvaeix, ja és tinguda per quelcom agonitzant... / Fins a la mort jo li seré amic. / Mentre vagi valent com ara, mentre un alè governi els meus membres, / jo no l'abandonaré mal sigui tot sol.)

Figueras (1992, pàg. 195).

Un altre personatge elogiat del segle XIX per la seva obra és el gironí **Pere Colomer Mestres** (1822-1881), bisbe de Vic. Compongué *Maria Virgo, seu de uita beatae Mariae Virginis* (Vic, 1881) en cinquanta llargs capítols de díctics elegíacs, obra elogiada per Menéndez Pelayo, car "debe merecer a su ilustrísimo autor el título, en estos tiempos concedido a tan pocos, de eminente latinista". Aquests darrers mots indiquen també la situació de la formació llatina a Catalunya.

Obra de Ramon Balart

Ramon Balart aconseguí veure editada la seva obra (Madrid, 1866) sobre la resistència gironina al setge francès pel simple fet que el literat i jutge Nicolàs Peñalver volgué obsequiar així un amic, F. de P. Castro, recentment designat marquès de Girona i descendent del general Álvarez de Castro, l'heroi de la gesta antinapoleònica de Girona. A la imatge, reproducció de la pàgina inicial de l'obra *Obsidium, oppugnatio et defensio urbis Gerundensis*.

OBSIDIUM,
OPPUGNATIO ET DEFENSIO
URBIS GERUNDENSIS.
A RAIMUNDO BALART ET GRANADA,
LATINÆ LINGUÆ CATHEDRATICO
IN INSTITUTO EIUDEM CIVITATIS.

MDCCCCLXVI

MATRITI:
APUD JULIANUM PÉÑA, TYPOGRAPHICUM
Calle del Rollo, núm. 33.
MDCCLXVI.

116 H16

A cavall del segle XIX i el XX mossèn **Josep Fonts Surinyac** (1877-1930), catedràtic de retòrica al seminari de Vic, dedicà llargs díctics elegíacs llatins, entre altres, a Torras i Bages i a Enric Prat de la Riba. Precisament Torras i Bages prologà el 1903 el recull de versions catalanes de l'obra del papa Lleó xiii, excel·lent poeta llatí.

Un representant de l'eficàcia de la formació llatina impartida en el clos d'un orde religiós (i la pràctica exercida en el seu nucli central romà) és **Tomàs Viñas Sala** (1864-1929). L'escolapi mataroní, arxiver i cronista de l'orde, residí a Roma, dirigí la publicació *Ephemerides Calasancianae* i fou prepòsit de les Escoles Pies de 1921 a 1923. De la seva producció llatina (científica, gramatical, piadosa) destaca la seva obra poètica *Carminum libri IV* (Barcelona, 1924) i les seves *Versiones latinas de poesias hispanas* (1927), on traduí a un sorprenent llatí clàssic Lull, Marc, Roís de Corella, Verdaguer i Maragall, entre altres, i poetes castellans, gallecs i bascos. També és autor de la versió llatina de *l'Atlàntida*, de Verdaguer, publicada junt amb versions en altres llengües amb motiu del cinquantenari de la primera edició (Barcelona, 1929).

Encara el 1928 el claretia **Manuel Jové** fundà un diari en llatí, *Palaestra Latina*, que va tenir un públic internacional fins al 1975; succeí Jové, assassinat arran dels fets de 1936, el també claretia **Josep M. Mir**, autor d'un diccionari de llatí modern, *Nova Verba Latina* (Barcelona, 1970), i professor a Roma, fet que confirma el pes de la Ciutat Eterna en una perdurabilitat, si més no molt dilatada, de la llengua del Laci a Catalunya.

Resum

Retenim, en arribar a la fi del mòdul, dues idees principals:

1) D'una banda, la persistència del llatí en els segles de l'edat moderna i fins a l'actualitat ha tingut el suport fonamental en el món educatiu: la presència del llatí en els programes d'estudis com a garant de l'accés al saber acumulat per la humanitat (bé que sovint degenerat en una simple gramàtica rutinària) ha donat una formació lingüística suficient i sostinguda al llarg del temps, que ha fet possible l'aportació literària de molts autors (alguns exclusivament i altres, a mesura que avancem envers la fi del segle XVIII, compartint espai amb la llengua pròpia). En aquest capítol (encara que una mica diferent) l'existència ininterrompuda d'un espai lingüístic propi (educatiu, litúrgic, polític), el del món catòlic, de l'Església i dels ordes religiosos (singularment la ciutat de Roma), hi ha contribuït també decisivament.

2) D'altra banda, paral·lelament a la producció llatina europea (que únicament sobrevolem) ha tingut lloc una aportació en l'àmbit lingüístic de Catalunya que mereix ser recuperada i estudiada. En la dimensió erudita i científica aquesta aportació ha estat més important (els il·lustrats, per exemple), però en el vessant literari i poètic necessita encara anàlisi i valoració, classificació, periodització. Hem atès especialment la producció erudita en prosa (filològica, historiogràfica, epistolaris) i la poesia, generalment ocasional. Les contribucions dels segles XIX i XX encara són significatives, però van pel camí de ser cada cop més excepcionals, individuals, solitàries.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

- Batlloiri, M.** (1983). *Vuit segles de cultura catalana a Europa*. Barcelona: Ed. 62.
- Bots, H.; Waquet, F.** (1997). *La République des Lettres*. Brussel·les/París.
- Burke, P.** (1996). "«Heu Domine, adsunt Turcae»: esbozo de una historia social del latín posmedieval". *Hablar y callar. Funciones sociales del lenguaje a través de la historia* (pàg. 51-86). Barcelona: Gedisa (1a edició: P. Burke-R. Porter, ed., 1993). *Language, Self, and Society. A Social History of Language* (pàg. 23-50). Cambridge-Oxford: Polity Press-Blackwell.
- Burke, P.** (2006). *Lenguas y comunidades en la Europa moderna*. Madrid: Akal.
- Burke, P.; Po-Chia Hsia, R.** (ed.) (2010). *La traducción cultural en la Europa moderna* (pàg. 77-96). Madrid: Akal.
- Casanova, P.** (2001). *La República mundial de las Letras*. Barcelona: Anagrama. [1a. ed. francesa: París: Éd. du Seuil, 1999.]
- Garin, E.** (1987). *La educación en Europa 1400-1600*. Barcelona: Crítica.
- Gil, L.** (1997). *Panorama social del humanismo español. 1400-1800* (1a edició, 1987). Madrid: Tecnos.
- Gómez, Y.** (2012). *Pretiosus thesaurus. La llengua llatina en l'Església, avui*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya. [1a. ed. italiana: Libr. Ed. Vaticana, 2009.]
- Ijsewijn, J.** (1990). *Companion to Neo-Latin Studies. Part I: History and Diffusion of Neo-Latin Literature* (1a edició, Amsterdam, 1977). Lovaina: Leuven University Press / Peeters Press.
- Ijsewijn, J.** (1996). *Humanisme i literatura neollatina. Escrits seleccionats* (Josep L. Barona, ed.). València: Universitat de València (Honoris Causa, 12).
- Medina, J.** (1998). *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII. El "Còdex Brenach" de l'Arxiu Episcopal de Vic*. Barcelona: Ed. Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat ("Textos i Estudis de Cultura Catalana", 62).
- Rahner, K.** (1962). *Das latein als Kirchensprache*. A: K. Rahner. *Schriften zur Theologie* (vol. 5). Einsiedeln: Benziger. [Versió italiana: *Il latino, lingua della Chiesa*. Brescia: Paideia, 1964.]
- Referències bibliogràfiques** Referències bibliogràfiques
- Batlloiri, M.** (1983). *Vuit segles de cultura catalana a Europa. Assaigs dispersos*. Barcelona: Edicions 62.
- Burke, P.** (2006). "El latín: una lengua en busca de comunidad". A: P. Burke. *Lenguas y comunidades en la Europa moderna* (pàg. 53-71). Madrid: Akal.
- Burke, P.** (2010). *La traducción cultural en la Europa moderna* (pàg. 77-96). Madrid: Akal.
- Chaunu, P.** (1970). *La civilisation de l'Europe classique*. París: Arthaud.
- Descartes, R.** (1996). *Discurs del mètode* (trad. Pere Lluís Font). Barcelona: Edicions 62 (Textos Filosòfics).
- Domínguez Leal, J. M.** (2007). "La poesía macarrónica en España. Definiciones y ejemplos". *Per Abbat. Boletín Filológico de Actualización Académica y Didáctica* (núm. 2, pàg. 103-110).
- Dubuisson, M.** (1998). "Latin macaronique et latin de cuisine". *Les Études Classiques* (núm. 66, pàg. 355-364).
- Figueras, N.** (1992). *Actes de les Jornades d'homenatge a Dolors Condom. La tradició clàssica i la didàctica del llatí a Catalunya* (*Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXI; pàg. 191-198). Girona: Institut d'Estudis Gironins.
- Trousseau, R.** (1995). *Historia de la literatura utópica. Viajes a países inexistentes* (1a ed. francesa 1979). Barcelona: Península.

